

۸. «النکت الاعتقادیہ» شیخ مفید یا «فخریہ فی الاعتقاد» فخر المحققین؟

النکت الاعتقادیہ عنوان جعلی رسالہ کلامی مختصری است در بیان اصول دین شامل پنج فصل، به صورت سؤال و جواب، با عناوین (فإن قيل - فالجواب).

فصول پنج گانه رسالہ:

الفصل الأول: في معرفة الله تعالى وصفاته الثبوتية والسلبية؛

الفصل الثاني: في العدل؛

الفصل الثالث: في النبوة؛

الفصل الرابع: في الإمامة؛

الفصل الخامس: في المعاد.

آغاز رسالہ: بسملة. حمدله. والصلاة والسلام على أشرف الانبياء وسيد المرسلين... أما بعد فهذه عقيدتي قادنني الدليل اليها وقوى اعتمادي عليها وجعلتها بعد التوضيح والتبيين تحفة لاخواني المؤمنين.

انجام رسالہ: الدليل على ذلك انه معصوم وكلما أخبر به المعصوم فهو حق ولا لم يكن المعصوم معصوماً. فكل ما أخبر به النبي ﷺ فهو حق.

این رسالہ با عنوان مذکور و با انتساب به شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان (۴۱۳ق) نخستین بار در بغداد به وسیله مرحوم سید هبة الدین شهرستانی در ۱۳۴۳ق به چاپ رسیده و پس از آن در چاپ های بعدی و در فهرس مخطوطات و منابع کتابشناختی با عنوان جعلی مذکور به شیخ مفید منسوب شده است.

و اینک چند نکته:

یکم: در منابع کهن رسالہ ای موسوم به النکت الاعتقادیہ به شیخ مفید نسبت نداده اند بلکه رسالہ کلامی شیخ مفید به نام النکت فی مقدمات الأصول در فهرست نجاشی آمده و نسخه هایی از آن موجود است. از جمله نسخه خطی کتابخانه آیه الله مرعشی به شماره ۱۲۳۴۸/۲ و عکسی مرعشی شماره ۱۱۰۴ در مجموعہ ابن العودی.

این رسالہ با آنچه به عنوان النکت الاعتقادیہ مشهور شده، به کلی متفاوت است و در ضمن منشورات کنگره شیخ مفید با تصحیح استاد سید محمد رضا حسینی جلالی به چاپ رسیده است. آغاز رسالہ النکت فی مقدمات الأصول: بسملة... أما بعد فإن أكثر الموحدين افتتحو اكلامهم في

ارشاد المبتدئين بالقول في أول فرايض الله تعالى على عباده المكلفين .

انجام رساله : وليس في القطع في الجملة على عفو عن مبهم لا يعرف عينا قطعاً على ما كان الوقف فيه من الأعيان .

این رساله قطعاً از آثار شیخ مفید است ، اما النکت الاعتقادیه مذکور شباهتی با دیگر آثار شیخ مفید ندارد .

دوم : سیاق عبارات و اصطلاحات مندرج در النکت الاعتقادیه نشان می دهد که این رساله دیر زمانی پس از عصر شیخ مفید تألیف شده است . سیاق عبارات این رساله و ساختار علمی آن ، با عصر خواجه نصیر طوسی و بعد از آن هماهنگی دارد . مثلاً در خطبه رساله آمده :

«هذه عقيدتي قاذني الدليل اليها وقوى اعتمادي عليها» که مشابه این عبارت در خطبه تجرید الاعتقاد خواجه نصیر طوسی چنین آمده است :

«... ونكت مسائل الاجتهاد ، مما قاذني الدليل اليه وقوى اعتمادي عليه» .

سوم : تمام نسخه های موجود از النکت الاعتقادیه مربوط به پس از سده هشتم هجری است و نسخه ای پیش از این تاریخ از آن سراغ نداریم .

چهارم : نسخه های موجود از النکت الاعتقادیه معمولاً همراه با آثار دیگری از علامه حلی و فخر المحققین است و نه آثار شیخ مفید .

پنجم : این رساله در برخی از نسخه های موجود از آن ، از جمله در نسخه شماره ۲۰۶ آستان قدس رضوی با عنوان عقائد فخر الدین به فخر المحققین محمد بن حسن بن یوسف بن مطهر حلی (۷۷۱ق) منسوب شده است .

ششم : با توجه به قرائن پیش گفته و دقت در متن رساله ، سبک نگارش و پرسش و پاسخ ها و فصل بندی و مسائل مطرح شده در آن ، و مقایسه آن با دیگر آثار و اندیشه های کلامی فخر المحققین و دیگر متکلمان هم عصر وی ، احتمال انتساب رساله به فخر المحققین تقویت می شود .

هفتم : این رساله با نام جعلی دیگر «الفخرية في العقائد» با انتساب به فخر المحققین با تصحیح شیخ محمد رضا انصاری قمی در دفتر چهارم میراث اسلامی ایران به چاپ رسیده و در مقدمه محقق آمده که نام رساله و انتساب آن به فخر المحققین در یکی از نسخه های مورد مراجعه وی تصریح شده است . گرچه در هیچ منبع دیگری همچون فهرست ها و منابع کتابشناسی و تراجم به چنین رساله ای از فخر المحققین اشاره نشده است .

هشتم : بنابراین ، نام دقیق رساله مشخص نیست ، تنها می توان گفت : «العقائد» یا «رسالة في العقائد» و نام های «النکت الاعتقادیه» یا «الفخرية في العقائد» نام دقیق و قطعی رساله نمی تواند

باشد. اما عدم انتساب آن به شیخ مفید قطعی و انتساب آن به فخر المحققین محتمل است.
نهم: پیش از این چند تن از کتابشناسان و محققان به این موضوع پرداخته‌اند و حق مطلب را ادا کرده‌اند از جمله مرحوم استاد سید عبد العزیز طباطبائی و استاد سید محمد رضا حسینی جلالی و استاد رضا مختاری و استاد سید محمد اصفیائی و... اما متأسفانه هنوز در برخی فهرست‌های جدید مخطوطات این رساله را با عنوان النکت الاعتقادیه از شیخ مفید معرفی می‌کنند.

امید است این یادآوری مورد توجه فهرست‌نگاران جوان قرار گیرد.

دهم: برای تحقیقات بیشتر بنگرید به:

- الشیخ المفید و عطاؤه الفکری الخالد، ص ۱۴۲-۱۴۹؛

- فهرست آثار شیخ مفید در کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی، ص ۱۴۵-۱۴۹؛

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی، ۱۳۲/۲۸-۱۳۵؛

- فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی، ۲۱۲/۳ و ۷۷/۵؛

- معجم التراث الکلامی، ۴۱۸/۵؛

- میراث اسلامی ایران، ۶۰۱/۴-۶۲۰.

۹. سرنوشت دو حاشیه مهم

از جمله اشتباهات رایج در عالم کتابشناسی انتساب کتاب به غیر مؤلف آن است. این لغزش در فهرست‌نامه‌های نسخه‌های خطی بسیار به چشم می‌خورد و گاهی به وادی مطبوعات و کتاب‌های چاپی نیز کشیده می‌شود؛ در اینجا به دو نمونه اشاره می‌شود:

یکم: حاشیه کفایة الاصول از آقا ضیاء عراقی است که نسخه‌ای از آن را مرحوم سید محمد نجف آبادی استنساخ نموده و هنگام چاپ، کتاب را با انتساب به کاتب نسخه چاپ کرده‌اند.

علامه سید محمد علی روضاتی در تعلیقات مکارم الآثار تحت عنوان «تذکر مهم» به این نکته اشاره نموده و این حادثه و اشتباه را از بی‌اقتبالی مرحوم آقا ضیاء عراقی دانسته است!

دوم: حاشیه رسائل. مرحوم آخوند خراسانی حاشیه معروفی بر رسائل شیخ انصاری نگاشته که در قدیم چاپ سنگی شده و بسیار مورد مراجعه محققان و فضلا بوده است. این حاشیه در سال ۱۳۷۳ق به صورت حروفی چاپ شده، البته با چند تغییر:

اولاً: در نام کتاب، که به عنوان «ارشاد الفحول فی قواعد الاصول» چاپ شده است.

ثانیاً: در نام مؤلف، کتاب را از عالم ربانی و فاضل صمدانی الحاج شیخ... دانسته و به نام وی

چاپ کرده‌اند!!

ثالثاً: مقدمه‌ای در کمتر از یک صفحه به کتاب افزوده‌اند تا انتساب آن به مؤلف جدید را درست کنند! جالب اینکه چون حاشیه آخوند بر رسائل، تا آن تاریخ چاپ حروفی نداشته، از این چاپ استقبال خوبی به عمل آمد و علاقه‌مندان به حاشیه آخوند، نسخه‌های چاپی «ارشاد الفحول...» را خریداری و مورد استفاده قرار دادند.

۱۰. رساله‌ای که از محقق کرکی نیست

در حیات‌المحقق‌الکرکی و آثاره (ج ۲، ص ۳۵۹-۳۹۶ و ص ۶۰۶) رساله‌ای به عنوان جواب السؤال عن اثبات المعدوم از آثار محقق کرکی شمرده شده و آمده که حسین بن ابی القاسم بن حسین عودی رساله‌ای در ردّ این رساله محقق کرکی نوشته است. در الذریعه (ج ۵، ص ۱۸۲ و ج ۱، ص ۱۹۲) نیز این رساله وردیه عودی یاد شده و در طبقات اعلام الشیعه (قرن ۱۰، ص ۶۹) ابن عودی از علمای شیعه در قرن دهم دانسته شده است!

این در حالی است که متن رساله مذکور همراه باریه آن در مجموعه ابن العودی درج شده که تاریخ کتابت آن سال ۷۴۰ هـ است. نسخه اصل مجموعه ابن عودی در کتابخانه بادلان در آکسفورد انگلستان نگهداری می‌شود و تصویری از آن در کتابخانه آیه الله مرعشی است که در فهرست نسخه‌های عکسی آنجا (ج ۳، ص ۲۱۰-۲۱۸) به تفصیل معرفی شده است.

مؤلف رساله مورد بحث محقق حلی جعفر بن حسن (۶۷۶ق) است و ردیه از حسن بن ابی القاسم بن حسین عودی اسدی حلی از علمای قرن هفتم هجری است.

آقای مدرسی طباطبائی متن رساله را همراه باریه آن به عنوان مفاوضه‌ای در مسأله شیئیت معدوم در میراث اسلامی ایران (ج ۱، ص ۱۵۴-۱۷۵) به چاپ رسانده است.

ابوالفضل حافظیان

۱۱. رساله «احوال خواجه نصیر طوسی» و «رساله احوال سید محمد مجاهد»

این دورساله در مجموعه شماره ۳۸۴۰ کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی جزو تألیفات شیخ ابوالحسن بن حسین رانکوهی گیلانی (قرن سیزدهم) معرفی شده و در پایان هر کدام به خط مؤلف عبارات «تم بید المؤلف العاصی الخاطی الممتحن ابوالحسن» و «تم بید مؤلفه الممتحن ابوالحسن» به نگارش در آمده است. نویسنده که از شاگردان میرزا محمد تنکابنی صاحب کتاب قصص العلماء به شمار می آید، این دورساله را از کتاب استاد خود برگرفته است و در آغاز می نویسد: «به طوری که استادم میرزا محمد تنکابنی -اعلی الله مقامه- ذکر فرموده است من در اینجا ذکر کردم». بی کم و بیش این دورساله بخشی از کتاب قصص العلماء است که به گفته بزرگان، ارزش علمی و استنادی ندارد ولی در تمام منابع مانند معجم رجال الفكر والأدب (ج ۲، ص ۵۹۲)؛ تراجم الرجال (ج ۱، ص ۴۸ و ۴۹)؛ بزرگان تنکابن (ص ۲۹)؛ لاهیجان و بزرگان آن (ص ۷۶۱)؛ مستدرک أعيان الشیعه (ج ۳، ص ۷ و ج ۶، ص ۹)؛ موسوعة مؤلفي الإمامیه (ج ۲، ص ۵۷) و... از تألیفات نویسنده پیش گفته بر شمرده و در فهرست کتابخانه آیه الله مرعشی هم به عنوان دورساله مستقل قلمداد شده است.

علی اکبر صفری

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

